

Психологічні особливості осмисленості життя дітей підліткового віку в сім'ях повторного шлюбу

Pustovalov I.V. Psychological characteristics of life meaningfulness of step family adolescents / I.V. Pustovalov // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufriieva. – Issue 29. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2015. – P. 575–584.

І.В. Пустовалов. Психологічні особливості осмисленості життя дітей підліткового віку в сім'ях повторного шлюбу. У статті висвітлено психологічні особливості осмислення життя підлітками із сімей повторного шлюбу. Показано роль сім'ї в розвитку особистості підлітка та його смислової сфери. Особливу увагу приділено обґрунтуванню доцільності спеціального вивчення смислової сфери підлітків із сімей повторного шлюбу.

Наведено результати емпіричного дослідження смисложиттєвих орієнтацій як складової смислової сфери підлітків. Установлено, що в підлітків із сімей повторного шлюбу загальна осмисленість життя, в якій злиті уявлення про себе і світ, має свої особливості, порівняно з однітьками, які виховуються в сім'ях в інших сімейних структурах. Для таких підлітків характерні невисокі показники наявності цілей в житті, що свідчить про недостатню осмисленість і спрямованість їхнього життя в майбутньому. Як правило, вони живуть сьогоднішнім, не мають часової перспективи і не бажають планувати майбутнє.

За показником «процес життя» виявлено, що емоційна насиченість сьогоднішнього, його осмисленість оцінюються підлітками із сімей повторного шлюбу значно вище, ніж минулого та майбутнього, що з урахуванням низьких показників за іншими показниками смисложиттєвих орієнтацій свідчить про недостатню осмисленість і спрямованість їхнього життя в майбутньому.

Визначено, що підліткам із сімей повторного шлюбу властиві нижчі показники за шкалою «результативність життя», ніж підліткам із сімей першого шлюбу, більша незадоволеність ними прожитою частиною життя.

Показано, що в переважній частині підлітків із сімей повторного шлюбу йдеться про переконаність у власній нездатності контролювати своє життя, зневіру в можливості здійснювати контроль над власним життям у майбутньому.

Ключові слова: смисложиттєві орієнтації, підліток, смислова сфера, осмисленість життя, сім'я повторного шлюбу.

И.В. Пустовалов. Психологические особенности осмысленности жизни детей подросткового возраста в семьях повторного брака. В статье освещены психологические особенности осмысления жизни подростками из семей повторного брака. Показана роль семьи в развитии личности подростка и его смысловой сферы. Особое внимание уделено обоснованию целесообразности специального изучения смысловой сферы подростков из семей повторного брака.

Приведены результаты эмпирического исследования смисложизненных ориентаций как составляющей смысловой сферы подростков. Установлено, что у подростков из семей повторного брака общая осмысленность жизни, в которой слиты представления о себе и о мире, имеет свои особенности по сравнению со сверстниками, которые воспитываются в семьях в других семейных структурах. Для таких подростков характерны невысокие показатели наличия целей в жизни, что свидетельствует о недостаточной осмысленности и направленности их жизни в будущем. Как правило, они живут настоящим, не имеют временной перспективы и не желают планировать будущее.

По показателю «процесс жизни» выявлено, что эмоциональная насыщенность настоящего, его осмысленность оцениваются подростками из семей повторного брака значительно выше, чем прошлого и будущего, что с учетом низких показателей по другим показателям смисложизненных ориентаций свидетельствует о недостаточной осмысленности и направленности их жизни в будущем.

Выявлено, что подросткам из семей повторного брака свойственны более низкие показатели по шкале «результативность жизни», чем подросткам из семей первого брака, большая неудовлетворённость ими прожитой частью жизни.

Показано, что у большей части подростков из семей повторного брака речь идёт об убеждении в собственной неспособности контролировать свою жизнь, неверие в возможность осуществлять контроль над собственной жизнью в будущем.

Ключевые слова: смисложизненные ориентации, подросток, смысловая сфера, осмысленность жизни, семья повторного брака.

Постановка проблеми. Підлітковий вік є періодом активного формування системи поглядів на навколишнє середовище, на самого себе та інших людей, прийняття себе в багатогранному світі, формування мотивів, смислів і цінностей, які в єдності своїй виконують детермінуючу та регулюючу функції. У зв'язку з цим особливого значення набуває дослідження смислової сфери підлітка як основи світоглядної системи особистості.

Центральним ядром смислової сфери є особистісний смисл як суб'єктивно-об'єктивна категорія особистості (в контексті

підходу О. Леонтєва), що визначається в термінах «значення для суб'єкта» [4].

Смисловій сфері підлітка притаманний динамічний, амбівалентний характер, нестійкість, мінливість у часі. Як наслідок, завдяки усвідомленню цінностей породжуються ціннісні уявлення, а на основі ціннісних уявлень створюються ціннісні орієнтації, які, в свою чергу, являють собою реально усвідомлену частину системи особистісних смислів[1].

Суттєвий внесок у становлення смислової сфери підлітка робить сім'я. У процесі виховання актуалізуються емоційні та комунікативні механізми, які певною мірою позначаються на векторі розвитку дитини. Насамперед, це наслідування та ідентифікація, завдяки яким діти, беручи приклад зі своїх батьків, засвоюють норми соціальної поведінки [2] і будують відповідні особистісні смисли.

У проблемних сім'ях, унаслідок демонстрації батьками деструктивних форм поведінки, які призвели в кінцевому рахунку до розлучення, існує загроза деформації смислової сфери підлітка. У випадку створення сім'ї повторного шлюбу ці деформації можуть значно посилитися, спричинивши різні особистісні відхилення – від соціального інфантилізму до асоціальної та делінквентної поведінки.

Адже основними проблемами виховання в таких сім'ях є недостатня виваженість або відсутність у батьків знань і навичок ефективної організації процесів міжособистісної взаємодії, спілкування, умінь правильного інструментування психологічних впливів згідно індивідуальних характеристик іншої особи, а також навичок особистої співучасті в цьому процесі [6]. У результаті можна припустити, що особливостями осмислення життя підлітків у сім'ях повторного шлюбу є недооцінка власних можливостей, порушення в системі цілепокладання, негативна оцінка і незадоволеність прожитим відрізком свого життя.

Слід зазначити, що вплив сімей повторного шлюбу на процес виховання та розвитку особистості підлітків тільки почав досліджуватися. Так, зокрема дослідження сімей повторного шлюбу є здебільшого предметом соціологічних досліджень А. Карлсон, Н. Римашевської, О. Синельнікова, М. Соловйова, В. Солоднікова, та ін. У межах психології він розглядається переважно в контексті дитячо-батьківських стосунків (Т. Андрєєва, О. Арнаутова, К. Вітакер, Г. Навайтис, Г. Фігдор, В. Целуйко та ін.) і відображає психолого-педагогічні аспекти розвитку дитини в бінуклеарній сім'ї [3].

Разом з тим осмисленість життя підлітків в сім'ях повторного шлюбу, попри всю актуальність, не виступали предметом спеціального дослідження. Це зумовило *мету нашої роботи* – дослідити особливості осмисленості життя підлітків в сім'ях повторного шлюбу.

Виклад основного матеріалу. Особливості осмислення життя в підлітків із сімей повторного шлюбу досліджено за допомогою «Тесту смисложиттєвих орієнтацій» (СЖО), спрямованого як на визначення загального показника осмислення життя, так і його складових, які розбиваються на дві групи.

У першу входять власне смисложиттєві орієнтації: цілі в житті, насиченість життя (процес життя) і задоволеність самореалізацією (результативність життя). Ці три категорії співвідносяться з метою (майбутнім), процесом (справжнім) і результатом (минулим).

До другої групи віднесено показники, що характеризують внутрішній локус контролю, з яким, згідно з даними досліджень, тісно пов'язане усвідомлення життя, причому один із них характеризує загальне світоглядне переконання в тому, що контроль можливий – локус-контроль життя (керованість життям), а другий відображає віру у власну здатність здійснити такий контроль – локус-контролю «Я» (Я – господар життя) [5].

У дослідженні взяли участь 415 дітей віком 14-15 років – 182 дівчинки (43,9%) та 233 хлопчики (56,1%), з них – 296 дітей (71,3%) із сімей першого шлюбу, 119 дітей (28,7%) – повторного. Дослідження проводилося на базі шкіл №№ 15, 21, 41 м. Сімферополя, № 21 м. Вінниці, гімназії № 109 у м. Києві.

Статистичні розрахунки виконано з використанням пакета прикладних комп'ютерних програм SPSS, версія 17,0.

За результатами дослідження не було виявлено статистично значущих відмінностей у загальному показнику осмислення життя підлітками із сімей першого та повторного шлюбів. Водночас такі відмінності було встановлено за окремими показниками.

Так, за результатами дисперсійного аналізу виявлено статистичні відмінності ($p < 0,05$) між підлітками з сімей повторного та першого шлюбів щодо наявності в житті досліджуваних цілей у майбутньому, які надають життю осмисленість, спрямованість і часову перспективу (Рис. 1).

Як випливає з рис. 1, для підлітків з сімей повторного шлюбу характерні невисокі показники наявності цілей у житті, що свідчить про недостатню осмисленість та спрямованість їхнього життя в майбутньому. Вони живуть сьогоднішнім, не мають часової перспективи і не бажають планувати майбутнє. Одним із

можливих пояснень цього факту, на наш погляд, може бути саме розлучення батьків у першому шлюбі, що зумовлює невпевненість підлітків у майбутньому житті і позначається на їхньому подальшому цілепокладанні.

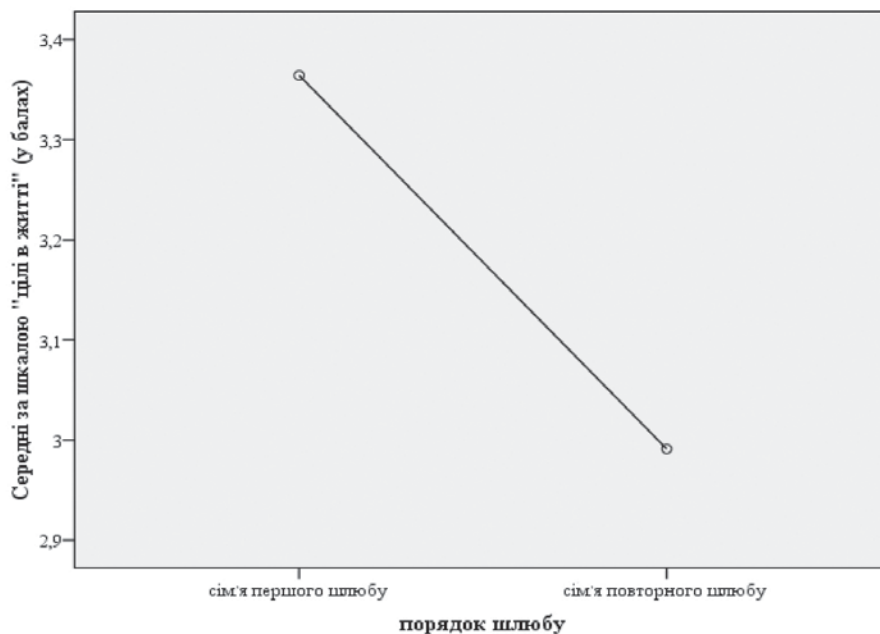


Рис. 1. Особливості наявності цілей у житті підлітків із сімей першого та повторного шлюбів

За шкалою «процес життя» визначено, що в підлітків із сімей повторного шлюбу показники вищі, ніж у підлітків із сімей першого шлюбу (Рис. 2, $p < 0,01$).

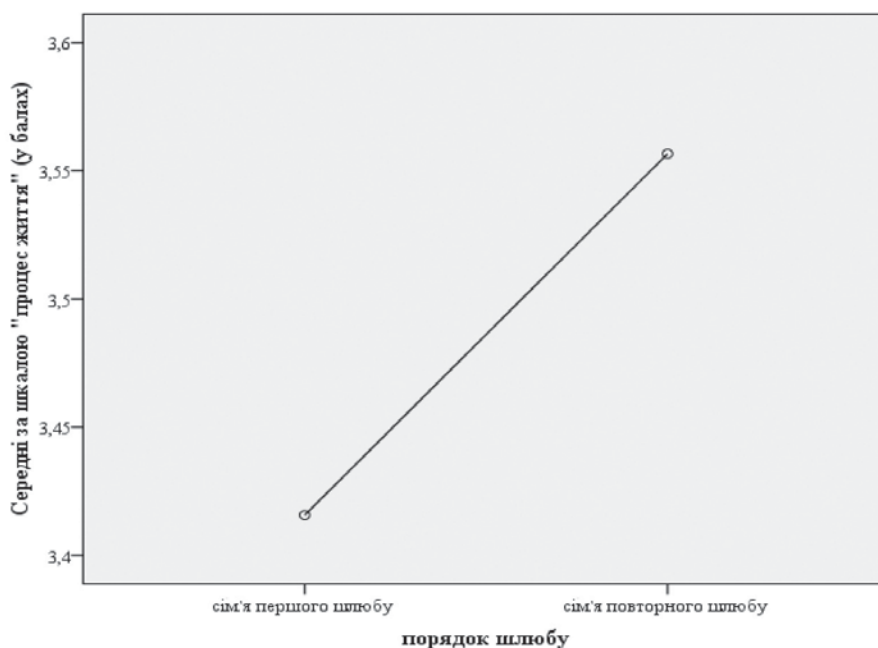


Рис. 2. Особливості осмислення процесу життя в підлітків із сімей першого та повторного шлюбів

У цілому зміст цієї шкали збігається з відомою теорією про те, що єдиний сенс життя полягає в тому, щоб жити. Цей показник говорить про те, чи сприймає досліджуваний процес свого життя як цікавий, емоційно насичений і наповнений змістом. Низькі бали за цією шкалою – ознака незадоволеності своїм життям сьогодні; проте їй можуть надавати повноцінний сенс спогади про минуле або націленість на майбутнє.

Водночас, для інтерпретації результатів варто врахувати, що високі бали за шкалою «процес життя» і низькі за іншими (як у випадку підлітків із сімей повторного шлюбу) характеризують особистість, яка живе сьогоднішнім днем. Отже, у підлітків із сімей повторного шлюбу відчуються труднощі при знаходженні для себе сенсу подальшого життя.

Це може, як нам уявляється, бути зумовлено тим, що внутрішньосімейні взаємини виступають для дитини першим специфічним зразком суспільних відносин. Якщо у відносинах є байдужість батьків, які не задовольняють прагнення дитини до спілкування, до спільної емоційно забарвленої та значущої діяльності, то це може мати значний вплив на формування загальної моделі її життя в майбутньому.

Крім того, для підлітків із сімей повторного шлюбу властиві нижчі показники за шкалою «результативність життя», ніж для підлітків із сімей першого шлюбу (Рис. 3, $p < 0,05$).

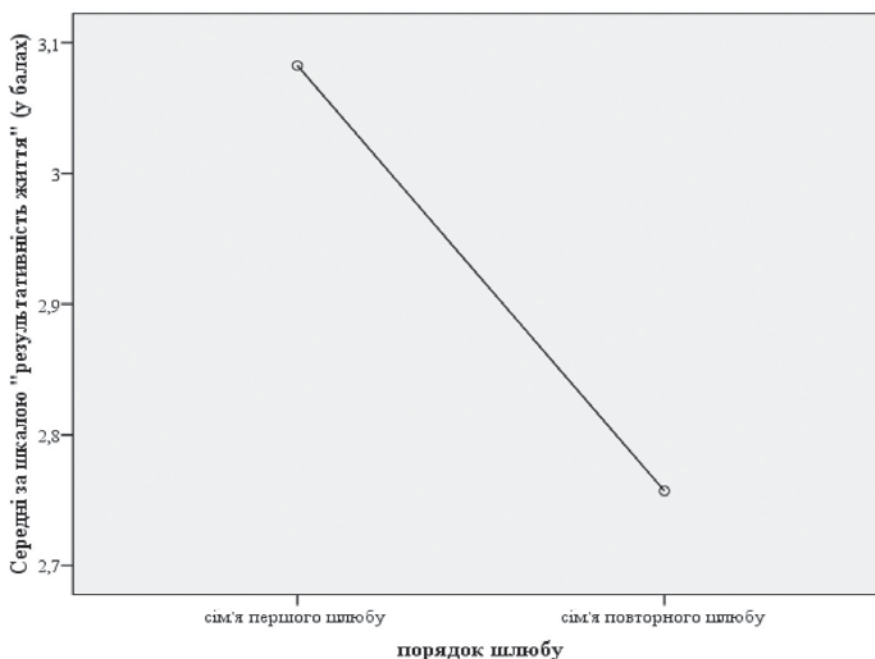


Рис. 3. Особливості осмислення результативності життя в підлітків із сімей першого та повторного шлюбів

Як відомо, бали за цією шкалою відображають оцінку пройденого відрізка життя, відчуття того, наскільки продуктивною й осмисленою була прожита його частина. Отже, низькі бали свідчать про більшу незадоволеність прожитою частиною життя в підлітків із сімей повторного шлюбу.

Дані за цією шкалою, на нашу думку пов'язані з негативними змінами внутрішньої структури сім'ї, зниженням її стабільності, особливостями взаємодії батьків і підлітків, що багато в чому забезпечують майбутні успіхи дитини на подальших етапах її життя. У сім'ях повторного шлюбу дитина, переживши розлучення батьків, більше залежить від сьогоденного стану сімейних взаємовідносин із батьками, як з рідними, так і з прийомними.

У підлітків із сімей повторного шлюбу, порівняно з дітьми із сімей першого шлюбу, виявлено (на рівні тенденції) нижчі показники шкали «Локус контролю Я». Як відомо, високі бали за цією шкалою відповідають уявленню про себе як про сильну особистість, що має достатню свободу вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до своїх цілей, завдань і уявленнями про сенс. Низькі бали – невіра в свої сили контролювати події власного життя. Тому у випадку підлітків з сімей повторного шлюбу йдеться про більшу невпевненість і слабшу відповідальність за власне життя.

Крім того, виявлено відмінності за шкалою «Локус-контролю життя» з урахуванням складу сім'ї ($p < 0,05$). Низькі показники за даною шкалою для підлітків із сімей повторного шлюбу свідчать, що вони більше вірять в долю, ніж у свідомий контроль людини над життям, вважаючи, що життя людини не підвладне свідомому контролю, що свобода вибору ілюзорна і безглуздо що-небудь загадувати на майбутнє. На відміну від них, підлітки з сімей першого шлюбу отримали більш високі бали за цією шкалою, які свідчать, що вони здебільшого переконані в тому, що людині дано контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх у життя.

Тому ми припускаємо, що до цього може призвести порушення комунікативної складової внутрішньосімейних стосунків, що певною мірою впливає на свободу від зовнішнього контролю за життям у підлітків із сімей повторного шлюбу. Унаслідок цього в них можуть сформуватися інфантильні риси особистості, що вплине на свободу вибору в побудові свого життя згідно з їхніми цілями й уявленнями про його сенс.

Порівняльний аналіз показників виявив, що за першою групою смисложиттєвих орієнтацій (цілі в житті, процес життя і

результативність життя) установлені статистично значущі відмінності щодо задоволеності сьогоденням, яка вище, ніж задоволеність минулим і майбутнім. Саме теперішнє життя, на думку підлітків, особливо цікаве та емоційно насичене. Зниження задоволеності минулим і майбутнім відрізком життя показує, що для підлітків ідеться про початок нового життєвого етапу, який відбувається в сім'ї повторного шлюбу, і багато хто з них сумнівається, чи буде такою ж насиченою їх життя в майбутньому. Тому й осмисленість сьогодення оцінюється вище, ніж майбутнього.

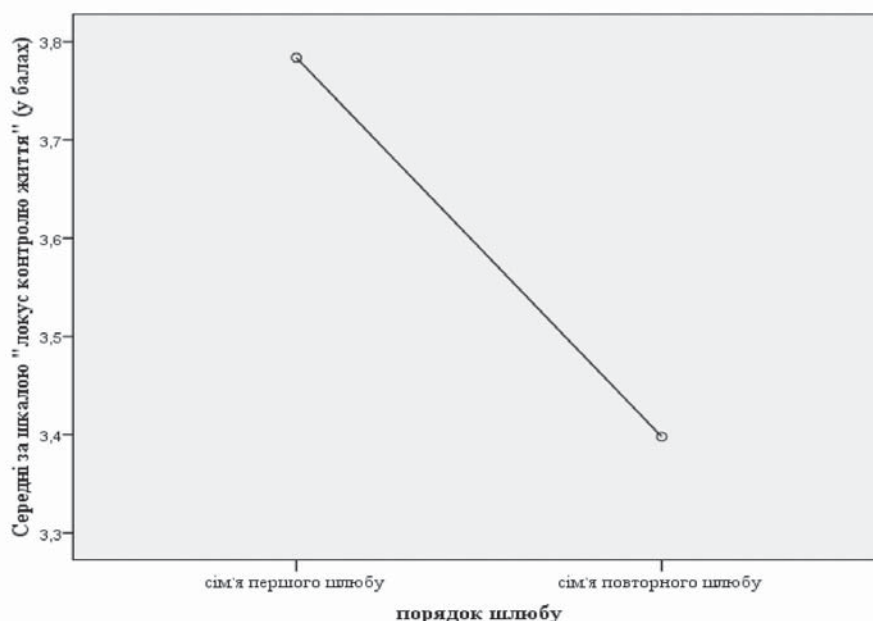


Рис. 4. Особливості локусу контролю життя в підлітків із сімей першого та повторного шлюбів

Порівняльний аналіз показників другої групи смисложиттєвих орієнтацій (локусу контролю Я та локусу контролю життя) свідчить, що у підлітків із сімей повторного шлюбу переконаність у власній нездатності контролювати своє життя перевищує ступінь переконаності в тому, що такий контроль взагалі можливий. Отже, недостатній рівень осмисленості життя у цих дітей може бути зумовлений невисоким рівнем віри в можливість здійснювати контроль над власним життям у майбутньому.

Висновки. Виявлено особливості осмисленості життя у підлітків із сімей повторного шлюбу. По-перше, зниження задоволеністю минулим і майбутнім відрізком життя (смисложиттєві орієнтації: цілі в житті, процес життя і результативність життя) показує, що для підлітків початок нового життєвого етапу, який відбувається в сім'ї повторного шлюбу, призводить до того, що

сучасне життя особливо цікаве й емоційно насичене, а осмисленість сьогодення вища, ніж майбутнього.

По-друге, у підлітків із сімей повторного шлюбу переконаність у власній нездатності контролювати своє життя перевищує ступінь переконаності в тому, що такий контроль взагалі можливий. Недостатня осмисленість життя в цих дітей може бути зумовлена невисоким рівнем віри в можливість здійснювати контроль над власним життям у майбутньому.

Отже, проблеми осмисленості життя в підлітків із сімей повторного шлюбу потребують розв'язання у процесі спеціальної психолого-корекційної роботи, яку можна здійснити в системі освіти. У зв'язку з цим перспективою дослідження є розроблення та впровадження програми індивідуальної та групової психологічної корекції не лише з підлітками із сімей повторного шлюбу, але із їхніми батьками.

Список використаних джерел

1. Асмолов А. Г. Психология личности / А. Г. Асмолов. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 367 с.
2. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї : курс лекцій / О. І. Бондарчук. – К. : МАУП, 2001. – 96 с.
3. Косигіна О. В. Психологічні особливості особистості та подружніх стосунків жінок, що взяли повторний шлюб: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. психол. наук: 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / О. В. Косигіна; Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2008.
4. Леонтьев Д. А. Психология смысла. Природа, структура и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1999. – 487 с.
5. Леонтьев Д. А. Тест смысловых ориентаций (СЖО) / Д. А. Леонтьев – 2-е изд. – М. : Смысл, 2000. – 18 с.
6. Лофас Ж. Повторный брак: дети и родители / Ж. Лофас, Д. Сова. – СПб. : Питер Пресс, 1996. – 320 с.

Spisok vikoristаниh dzherel

1. Asmolov A. G. Psihologiya lichnosti / A. G. Asmolov. – M. : Izd-vo MGU, 1990. – 367 s.
2. Bondarchuk O. I. Psihologiyasim'yi :kurslektzii / O. I. Bondarchuk. – Kiyiv : MAUP, 2001. – 96 s.
3. Kosigina O. V. Psihologichni osoblivosti osobistosti ta podruzhnih stosunkiv zhinok, scho vzyali povtornii shlyub: avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stup. kand. psihol. nauk: 19.00.01

- «Zagalna psihologiya, istoriya psihologiyi» / O. V. Kosigina; Harkivskii natsionalnii universitetim. V. N. Karazina. – Harkiv, 2008.
4. Leontev D. A. Psihologiya smysla. Priroda, struktura I dinamika smyslovoi realnosti / D. A. Leontev. – M. : Smysl, 1999. – 487 s.
 5. Leontev D. A. Test smyslozhiznennyh orientatsii (SZHO) / D. A. Leontev. – 2-e izd. – M. : Smysl, 2000. – 18 s.
 6. Lofas ZH. Povtorny brak: deti i roditeli / ZH. Lofas, D. Sova. – SPb. :Piter Press, 1996. – 320 s.

I.V. Pustovalov. Psychological characteristics of life meaningfulness of step family adolescents. The article deals with the psychological characteristics of step family teenagers' meaningfulness of life. The author analyzes the role of the family in the development of adolescent personality and their system of values paying special attention to the rationale for research of step family adolescents' system of values.

The author presents the results of an empirical investigation of teenagers' system of life values. It was found that adolescents from step families differed from their age peers from families of other types in their overall meaningfulness of life which fused their ideas about themselves and the world. Those teens had vague life goals which suggested their poor understanding of life and lack of a tunnel vision. They usually lived in the present, did not have time perspective and did not want to plan ahead.

Regarding 'the process of life' scale it was found that the emotional intensity of the present and its meaningfulness were rated by the step family adolescents much higher than those of the past and the future. Given their low scores on other life values scales, step family adolescents had poor understanding of their future lives.

Besides, the step family adolescents were shown to have scores on the 'life efficacy' scale lower than those from the families of other types which suggested their dissatisfaction with their past lives.

It was also found that the majority of step family adolescents believed in their inability to control their lives.

Key words: life value system, teenager, value system, meaningful life, step family.

Received February 11, 2015

Revised February 19, 2015

Accepted March 17, 2015